

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2020

džukel

* rikono

rikono ~ rukono ~ rokono

Romano džaniben

časopis romistických studií | 27. ročník | 1/2020

HOSTUJÍCÍ EDITOR ČÍSLA:

Viktor Elšík

ředitel Ústavu obecné lingvistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

Recenzovaná část © Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2020

Na obálce:

Zjednodušená dialektologická mapa variant pro lexémy s významem „pes“
v centrálních dialekttech romštiny | Autor: Viktor Elšík

Obsah

Viktor Elšík

Centrální romština a příspěvky k jejímu strukturnímu popisu a dialektologii.

Úvod k tematickému číslu Romano džaniben 5

RECENZOVANÁ ČÁST

Michael Beníšek

Lexikální (mikro)dialektologie užské romštiny 45

Viktor Elšík

**Severogemerský (tzv. šoškárský) dialekt romštiny
a jeho fonologická specifika** 91

Zuzana Bodnárová

Užívání určitého členu v předložkových frázích v jihocentrální romštině 135

NERECENZOVANÁ ČÁST

Zuzana Bodnárová

Rukopisy Václava Kohautha 153

Helena Červeňáková-Laliková

Romane paramiša 183

Pavel Oláh

Poezie Pavla Oláha 197

RECENZE | ANOTACE

Andrej Belák: *The health of segregated Roma: first line views and practices*

(Sandra Ort-Mertlová) 201

Juraj Čokyna: *A okraje máš kde?* (Edita Rigová) 207

Yaron Matras, Anton Tenser (eds.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics* (Kimmo Granqvist)

213

- Klaus Siewert, Norbert Boretzky: „Wörter=Buch von der Zigeuner=Sprache“
Frankfurt und Leipzig 1755: Herausgegeben und kommentiert von Klaus
Siewert. Mit Beiträgen von Norbert Boretzky**
(Martin Gális, Anna Maria Sonneman) **217**
- Emil Ščuka: Narodili se se smyčcem v ruce.
Nejvýznamnější romští hudebníci v Československu** (Zuzana Jurková) **227**

Juraj Čokyna

A okraje máš kde?

Bratislava: N Press, s. r. o., 2019, 208 s., ISBN 978-80-99925-06-0

Dielo bývalého novinára a člena tímu Inštitútu vzdelávacej politiky (analytická jednotka Ministerstva školstva SR) reaguje na pretrvávajúce problémy súčasného nastavenia slovenského systému školstva, predovšetkým vo vzťahu k vzdelávaniu rómskych detí. Cieľom autora je prispieť k skvalitneniu školského systému a k diskusii o systémových riešeniach na jeho zlepšenie. Publikácia by sama o sebe mala slúžiť ako pomôcka pre učiteľky a učiteľov, ktorých má pripraviť na zvládanie bariér v praxi, a tiež citlivé pristupovanie v téme sociálnych odlišností vylúčených komúní. Dielo zároveň obsahuje súbor návrhov na zefektívnenie školského systému, najmä v oblasti prípravy a podpory pedagogického personálu. Za účelom lepšieho budovania povedomia v témach, o ktorých publikácia diskutuje, bola vďaka verejnej finančnej zbierke zabezpečená bezplatná distribúcia kníh priamo k cieľovej skupine – učiteľkám a učiteľom.

Publikácia pozostáva z dvanástich kapitol, pričom ju možno rozdeliť na tri časti. V prvej autor vysvetľuje prečo sa deťom z chudobného prostredia v škole nedarí, druhá časť sa v tomto kontexte zameriava na úlohu učiteľa a tretia časť obsahuje odporúčania pre verejné politiky, ktoré sú založené na údajoch OECD, Inštitútu vzdelávacej politiky a audítorskej spoločnosti McKinsey v oblasti inkluzívneho vzdelávania. Každú kapitolu uzatvára radami, ktoré sú zhrnutím dôležitých myšlienok predchádzajúceho textu.

Publikácia je založená jednak na zisteniach z rozhovorov s relevantnými aktérmi v oblasti školstva, ktoré autor pre účely publikácie uskutočnil napr. s učiteľmi a vysokoškolskými pedagógmi a pedagogičkami, ako aj predstaviteľmi a predstaviteľkami Metodicko-pedagogického centra, Štátnej školskej inšpekcie, Inštitútu vzdelávacej politiky, Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie, Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, komunitných centier

a mimovládnych organizácií pracujúcich s rómskymi komunitami. Publikácia je však predovšetkým odrazom priamej skúsenosti autora, ktorú získal ako učiteľ základnej školy s prevažne rómskym žiactvom počas dvojročnej praxe v Šarišských Bohdanovciach (okres Prešov) v rámci programu Teach for Slovakia (TfS).

Program TfS je v odbornej obci v oblasti školstva často kritizovaný,¹ a aj vo mne vzbudzuje množstvo otázok. Dôvodom je napríklad to, že mediálne výstupy účastníkov a účastníčok TfS prevažne posilňujú stereotypy voči rómskej populácii tým, že naznačujú ich pasívny postoj k vzdelávaniu. Vo výstupoch sa nekladie dôraz na vysvetlenie toho, ako samotná marginalizácia Rómov negatívne vplyva na vzdelávanie rómskych detí. V mediálnej komunikácii často chýba upovedomenie o existujúcich štrukturálnych nerovnostiach a vyzdvihnutie potreby systémových riešení zameriavajúcich sa na komplexnosť problému vylúčených rómskych komunít, ako je napr. oblasť bývania, zamestnanosti, dostupnosti zdravotných a iných služieb, či dostupnosť pitnej vody a iné.

Program stavia učiteľov a učiteľky do pozície kľúčových aktérov, ktorí majú vplyv na skvalitnenie vzdelávania. Pritom inkluzívny vzdelávací proces si okrem kvalitných učiteľov a učiteľiek vyžaduje vytvorenie celého podporného mechanizmu na školách, ktorý by mal zahŕňať zapojenie profesionálov a profesionálok z oblasti špeciálnej pedagogiky, logopédie, psychológie, ako aj zapojenie pedagogických asistentiek a asistentov a ďalších aktérov na miestnej a komunitnej úrovni. Ukazuje sa, že práve prierezová spolupráca medzi rôznymi typmi aktérov je kľúčová pre vytvorenie inkluzívneho prostredia na školách (Miškolci, Kubánová, Kováčová 2017). Okrem toho, (ne)žištné pôsobenie učiteľov a učiteľiek na školách cez TfS program nie je systémové riešenie, keďže aj zo skúseností autora vyplýva, že príprava na vzdelávanie žiakov mu zapríčinila nedostatok voľného osobného času. Z tohto hľadiska je sympatické, že Čokyna prejavuje empatiu ako autor a na niektoré z týchto tém vo svojom diele reflektuje.

Kniha nie je vedeckým textom. Je reflexiou laika, ktorému sa počas dvojročnej praxe v učiteľskom povolání podarilo nasat' atmosféru školstva. Svoje bohaté poznanie podáva vysvetľujúcim jazykom, vybrané problémy a témy sú prezentované prostredníctvom príbehov konkrétnych žiakov či samotného autora, pričom svoje zistenia a pozorovania podopiera rôznymi faktami zo slovenskej a zahraničnej odbornej literatúry. Pracuje s údajmi Centra vedecko-technických informácií, Inštitútu vzdelávacej politiky, Atlasu rómskych komunít, Útvaru hodnoty za peniaze, Eurostatu a inými. Publikácia je písaná zaujímavo a jednoducho. Podľa môjho úsudku si dokáže získať čitateľa už po prvých stránkach. Za zmienku stojí aj celkový dizajn dobre ilustrovanej knihy. Každá kapitola je doplnená fotografiou z terénu, čo knihe pridáva na atraktivite.

1 Viď napr. Černušáková, Grill a Škobla. (16. september 2016).

Publikácia je veľmi prehľadná, v každej kapitole možno vyčítať, kde školský systém zlyháva. V nadväznosti na to autor odkazuje na potrebu poskytovania podpory jednak žiakom, ale aj učiteľom a učiteľkám. Popritom preukazuje mimoriadnu citlivosť na vnímanie príčin problémov súvisiacich so vzdelávaním detí zo sociálne vylúčeného prostredia. Čokyna vysvetľuje, v čom pramena navonok nevysvetliteľné a často nepochopené vzorce správania týchto žiakov, ako aj ich postoje k vzdelaniu. U detí z chudobného prostredia ide najmä o zažitie traumy v detstve a vyrastanie v toxickom strese, ktorým sa venuje najmä v siedmej kapitole. Zároveň upovedomuje o zlyhaniach školského systému a vysvetľuje, čo všetko sa musí zmeniť, aby rómske deti dostali šancu.

Čokynovu knihu ťažko porovnávať s inými publikáciami v danej téme, pretože väčšinou ide o reporty projektov, analýzy a vedecké texty. Téma vzdelávania rómskych detí sa venujú napríklad publikácie *Cestovná mapa pre riešenie problému nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom školstve – analýza realistických krokov* (Farenzenová, Kubánová a Salner 2013) a *Who Really Wants the Inclusion of Roma Children in Education?* (Miškolci, Kubánová, Kováčová 2017). Pri oboch publikáciách ide o odlišný žáner než Čokynovo dielo, ktoré využíva naratívnu metódu pre vysvetlenie vybraných javov súvisiacich so vzdelávaním detí zo znevýhodneného prostredia. Zároveň sa autori Farenzenová a kol. zameriavajú v kontexte inklúzie rómskych detí vo vzdelávaní najmä na predchádzanie a elimináciu zaradovania rómskych detí do špeciálnych škôl, zatiaľ čo Čokyna rieši to, ako pracovať s deťmi už priamo na škole. Miškolci a kol. sa zase na tému vzdelávania rómskych detí pozerajú z pohľadu rôznych aktérov v oblasti školstva.

Ako som sa zmienila v úvode, autor sa v knihe venuje predovšetkým vzdelávaniu rómskych detí, na ktoré nazerá predovšetkým cez sociálnu prizmu, pričom etnicitu stavia do úzadia. Nemožno však tvrdiť, že by si autor neuvedomoval rolu, ktorú etnicita vo vzdelávaní rómskych detí zohráva. Ako hlavné faktory znevýhodneného postavenia rómskych žiakov vo vzdelávaní identifikuje chudobné prostredie, v ktorom dieťa žije, a „farbu pokožky“ (s. 13), pod čím môžeme rozumieť pripísanú rómsku etnicitu. Napriek tomu sa autor v publikácii venuje skôr sociálnemu aspektu súvisiacemu so vzdelávaním rómskych žiakov než etnicite. V tretej kapitole vysvetľuje, že v počiatočných kapitolách sa vyhýbal pripísaniu etnicity svojim rómskym žiakom a žiačkam, „lebo hlavná príčina ich neúspechov v škole zdáleka nespočíva v tom, akú majú farbu pleti. Je to problém chudobného prostredia, v ktorom vyrastajú“ (s. 50). Usudujem, že autor sa týmto snaží bojovať proti stereotypnému vnímaniu rómskych detí ako nevzdelávateľných. Rovnako ako autor, nemyslím si, že rómske žiačky a žiaci z vylúčeného prostredia dosahujú slabé výsledky v škole výhradne pre svoju rómsku etnicitu. Domnievam sa však, že etnicitu v prípade vzdelávania rómskych detí nemožno stavať do úzadia, pretože etnicita a chudoba v kontexte vzdelávania rómskych detí spolu súvisia a nemožno ich oddeľovať. Dôvodom je prítomnosť inštitucionálneho rasizmu

vo vzdelávaní rómskych detí. Z predchádzajúcich výskumov vyplýva, že práve (pripísaná) etnická príslušnosť býva častým dôvodom segregácie rómskych detí vo vzdelávaní, čo má dopad aj na kvalitu vzdelávania a dosiahnutý stupeň vzdelania detí (Lajčáková a kol. 2017, Hall a kol. 2019, Kancelária verejného ochrancu práv 2013). Príslušnosť k rómskej etnicite je príčinou stereotypov a predsudkov, ktorým rómske deti vo vzdelávaní často čelia, a to aj zo strany učiteľov, učiteliek a iných aktérov v oblasti vzdelávania (viď Rosinský 2009). Inštitucionálny rasizmus teda súvisí so samotným faktom, že rómska populácia sa ocitá v chudobe častejšie než majoritné obyvateľstvo, čo vyplýva aj zo zistení Agentúry EÚ pre základné práva (2014).

V jedenástej kapitole autor poukazuje aj na neefektívny systém prípravy budúcich učiteľov a učiteliek a otvára otázky týkajúce sa zefektívnenia školstva. V texte poskytuje návrhy ako zatraktívniť učiteľské povolanie. V poznatkoch a návrhoch vychádza z rozhovorov s odborníkmi a odborníčkami na školstvo, vysokoškolskými pedagógmi a učiteľmi. Zatiaľ čo upozorňuje na problematiku výberu budúcich učiteľov a učiteliek, zdôrazňuje potrebu prijímania len tých najschopnejších kandidátov o toto povolanie, pričom ponúka nástroje, ako vzbudiť záujem u potenciálnych kandidátov, ale tiež nástroje, ktoré by pomohli vybudovať kvalitné učiteľské kapacity. Odporúčania sú nepochybne aktuálne tým, že sa opierajú o existujúce odborné analýzy.² Napriek tomu by som ocenila, ak by autor venoval väčšiu pozornosť obsahu vzdelávania budúcich pedagógov, a to najmä ich príprave ako učiteľ, keďže tento komponent (rozvoj didaktických zručností ako vyučovať) v príprave budúcich učiteľov chýba (Hall a kol. 2019). Zároveň by som navrhla zahrnúť medzi systémové riešenia potrebu ich lepšej teoretickej prípravy v konkrétnych oblastiach, ako sú inkluzívne vzdelávanie, multikultúrna výchova, história Rómov a iné, ktorými by sa dalo jednak bojovať proti predsudkom a stereotypom voči rómskej populácii, ale tiež by pripravili učiteľov na etnickú a kultúrnu heterogenosť tried a škôl, aby s nimi dokázali lepšie pracovať.

Kniha je pohľadom na bariéry detí z chudobného prostredia vo vzdelávaní a ponúka návrhy, ako pracovať s touto skupinou detí zo strany učiteľov a učiteliek. Oceňujem, že autor čitateľa uvádza aj do problematiky fungovania školstva, pričom ponúka kritický pohľad na to, čo všetko by sa malo zmeniť, aby sa podporila kvalita vzdelávania rómskych detí, a vytvára tým dojem, že neponecháva všetku zodpovednosť za kvalitu vzdelávania rómskych detí výhradne na učiteľoch a učiteľkách. Autor týmto upozorňuje na komplexnosť problematiky, ale napriek tomu nepovažujem túto časť publikácie za kľúčovú pre cieľovú skupinu čitateľov, ktorými sú učitelia, keďže v tomto smere nemajú dosah na zavedenie odporúčaných opatrení.

Témy ako vzdelávanie detí z vylúčených komunít a súčasný stav školstva, ktorým

2 Ide o zdroje spomenuté vyššie v texte, ako napr. OECD. (2019); McKinsey. (2007); analýzy Inštitútu vzdelávacej politiky.

sa autor v texte venuje, sú veľmi aktuálne a výrazne prítomné v širšej spoločenskej diskusii (napríklad nízka miera zaškolenosti rómskych detí v predprimárnom vzdelávaní, alebo ich segregácia vo vzdelávaní a zaradovanie do špeciálnych škôl). Ako som spomenula vyššie, autor nazerá na problémy rómskych detí zo sociálneho aspektu a pracuje skôr s pojmami „chudoba“ a „sociálne vylúčenie“ než „etnicita“. Napriec publikáciou teda rozoberá negatívny vplyv chudoby a málo podnetného prostredia na vývin dieťaťa a jeho šance na vzdelanie. S autorom sa nedá nesúhlasiť, je však dôležité v prípade rómskych detí pripisovať rovnakú dôležitosť aj ich etnicite, ktorá ich často znevýhodňuje v získaní vzdelania a ukončení aspoň základnej školy, a ktorá úzko súvisí aj s chudobným prostredím, ktoré zdôrazňuje autor. Autor uvádza, že žiaci, ktorí nedokončia úspešne základnú školu, majú jedinou možnosť na pokračovanie v štúdiu, a to na dvojročných odboroch stredných odborných škôl, ktoré im poskytnú len osvedčenie (miesto výučného listu, alebo maturity). Vo svojom vlastnom výskume zisťujem, že tieto dvojročné odbory sú často otvárané v blízkosti lokalít s vysokou koncentráciou rómskej populácie prostredníctvom elokovaných pracovísk³ označovaných ako súčasť inkluzívnej vzdelávacej politiky. Pritom už len svojim umiestnením v blízkosti osád a v lokalitách s vysokým počtom rómskeho obyvateľstva spôsobujú vznik etnicky homogénnych tried a prispievajú tak k segregácii už aj tak častokrát sociálne vylúčeného obyvateľstva (viď tiež Balážová 2015).

V závere by som upresnila, že publikácia je adresovaná predovšetkým učiteľom a učiteľkám, no podľa môjho názoru by mohla slúžiť ako pomôcka aj pre budúcich učiteľov, ďalej celý pedagogický, aj odborný personál škôl, komunitných a terénnych pracovníkov, ako aj iných aktérov v oblasti školstva vrátane tvorcov politík, aby z nej mohli ťažiť pri pochopení toho, akú úlohu zohráva etnická diskriminácia a chudoba v prístupe ku kvalitnému vzdelaniu. Najväčší prínos tejto knihy teda vnímam v rozvoji citlivého prístupu pedagogického a odborného personálu škôl na rôznych stupňoch vzdelávania, a to v oblasti špecifik práce s rómskymi deťmi pochádzajúcich z chudobného prostredia, ako aj iných aktérov v oblasti školstva a laickej verejnosti, ktorej je kniha prístupná.

Edita Rigová⁴

3 Pod pojmom elokované pracovisko strednej odbornej školy si možno predstaviť pobočku, t. j. vysunuté pracovisko kmeňovej školy umiestnené v inej lokalite, než sa kmeňová škola nachádza.

4 Edita Rigová pôsobí na Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave ako doktorandka a zároveň pracuje v oblasti výskumu v Inštitúte pre dobre spravovanú spoločnosť v Bratislave.
E-mail: edita.rigova@savba.sk, rigova@institutsgi.sk

Literatura

- Agentúra EÚ pre základné práva. 2014. *Chudoba a zamestnanosť: situácia Rómov v 11 členských štátoch EÚ: Prieskum zameraný na Rómov – kľúčové údaje*. Viedeň: FRA.
- Balážová, Z. 2015. *Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri rómskych marginalizovaných komunitách: Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže?* Bratislava: CVEK.
- Černušáková, B., Grill, J., Škobla, D. Vidieť Rómov „na vlastné oči“ niekedy vedie k slepote. *Denník N*. 16. september 2016. Dostupné na: <https://dennikn.sk/560867/vidiet-romov-na-vlastne-oci-niekedy-vedie-k-slepote/> [2020-09-01].
- Farenzenová, M., Kubánová, M., Salner, A. 2013. *Cestovná mapa pre riešenie problému nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnom školstve – analýza realistických krokov*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.
- Hall, R., Drál, P., Fridrichová, P., Hapalová, M., Lukáč, S., Miškolci, J., Vančíková, K. 2019. *Analýza zistení o stave školstva na Slovensku: To dá rozum*. Bratislava: Mesa 10.
- Kancelária verejného ochrancu práv. 2013. *Správa verejnej ochrankyne práv o uplatňovaní práva na vzdelanie detí/žiakov príslušníkov rómskej národnostnej menšiny so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami*.
- Lajčáková, J., Rafael, V., Zálešák, M., Miškolci, J., Petrasová, A. 2017. *Škola proti segregácii. Metodická príručka na prevenciu a odstraňovanie segregácie rómskych žiakov*. Bratislava: eduRoma.
- Miškolci, J., Kubánová, M., Kováčová, L. 2017. *Who Really Wants the Inclusion of Roma Children in Education? Mapping Motivations of Various School Stakeholders in Slovakia*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť.
- Rosinský, R. 2009. *Etnické postoje učiteľov, študentov a žiakov 1. stupňa ZŠ (s akcentom na rómsku etnickú skupinu)*. Nitra: UKF.